

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

AYTƏN CƏFƏR QIZI CƏFƏROVA

ORDUBAD FOLKLOR MÜHİTİ

5719.01 – Folklorşünaslıq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2016

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun “Klassik folklor” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Əziz Yusif oğlu Ələkbərli**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rəsmi opponentlər: **Məhərrəm Paşa oğlu Qasımlı**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Seyfəddin Həmzə oğlu Qəniyev
filologiya üzrə elmlər doktoru

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kafedrası

Müdafiə “_28_” _09_ 2016-cı il saat ____ -da
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində
fəaliyyət göstərən

FD 01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi,31

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Folklor milli sərvət, milli özünəməxsusluq kimi, müəyyən bir mühitdə formalaşır. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində folklor nümunələrinin rəngarəng forma və məzmununda təzahür etməsi etnik mədəniyyətin fərqliliyindən deyil, tam əksinə, bu mədəniyyətin daşıyıcısı olan etnosun milli-mənəvi bütövlüyündən xəbər verir. Azərbaycan folklorunun ayrı-ayrı bölgələrdən toplanması, sistemləşdirilməsi, nəşri və tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, milli sərvətimizin zənginliyinin də bir sübutudur. Bu zənginliyi yaradan müxtəlif mühitlərin varlığıdır və onun öyrənilməsi bir sıra problemlərin, o cümlədən, tarixi-coğrafi, tayfa-məşğuliyyət, təsir-əks təsir və s. tədqiqini də zərurətə çevirir. Göstərilən bu amillər Ordubad folklorunun janr təsnifatının aparılmasında, nəşrində və tədqiqində də təzahür edir. O baxımdan, şifahi ədəbiyyatımızda öz zənginliyi, müxtəlifliyi və özünəməxsusluğu ilə seçilən Ordubad folklor mühitinin öyrənilməsi də son dərəcə aktualdır.

Toplama materialları Azərbaycan folklorunun Naxçıvan ərazisində daha saf şəkildə özünü qoruyub saxlandığını göstərir. Etnik-kulturoloji ərazi kimi Naxçıvan folklor mühitinə daxil olan, dünyada ən qədim insan məskənlərindən və bəşəriyyətin yaranma ocaqlarından biri sayılan Ordubad ərazisi zəngin folklor materiallarına malikdir. Bu baxımdan Ordubad Naxçıvan Muxtar Respublikasının bir hissəsi olaraq, Azərbaycanın qədim şəhərlər siyahısında yer almaqda və bu qədimlik onun folklorunda da özünü göstərməkdədir. Bir çox ziyalılar tərəfindən müxtəlif zamanlarda bu ərazinin folklor nümunələrinin toplanılıb nəşr olunmasına baxmayaraq, Ordubad folkloru bu günə qədər ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır. Ordubad folklorunu geniş şəkildə tədqiq etmədən, ərazidəki folklor janrlarını öyrənmədən Ordubad folklor mədəniyyətinin elmi mənzərəsini yaratmaq da mümkün deyil.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən ən əsas amillərdən biri də folklor mühitlərinin, o nə qədər mühafizəkar olsa belə, sürətlə yox olması, söyləyici-dinləyici auditoriyasının ortadan qalxmasıdır.

Dissertasiyanın elmi əhəmiyyəti. Xalq ədəbiyyatı nümunələrinin çoxu bəlli bir zaman və məkan içində yarandığından, yarandığı zamana və məkana bağlı olduğundan hər bir folklor nümunəsində də yarandığı zaman və məkanın özəllikləri əks olunmaqdadır.

Ordubad folklor nümunələrinin hamısı olmasa belə, böyük bir qismi yarandığı tarixi-coğrafi mühitin özəlliklərini, dilin fonetik, leksik və sintaktik quruluşunda ədəbi dildən fərqli məqamları nümayiş etdirir. Belə

mətn nümunələri Ordubad dialektinin xarakterik xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından da əhəmiyyətlidir.

Ordubad folklor nümunələrinin coğrafi baxımdan da önəmli və özəl tərəfləri vardır. Coğrafi məkanlara bağlı folklor mətnləri bir sıra dolaşq fikirləri bir çox hallarda aydınlaşdırmağa kömək edə bilər.

Ordubad bölgəsinə xas janr nümunələrinin tədqiqata cəlb edilməsi Azərbaycanın şifahi xalq yaradıcılığı, adət-ənənələri, tarixi, dili, etnoqrafiyası məsələlərini öyrənməkdə mühüm və zəngin material verir. Bundan başqa, ərazinin folklor mühitinin öyrənilməsi Azərbaycan xalqının adət və ənənələri, məşğuliyyəti və s. haqqında dürüst qənaətə gəlməkdə də kömək edə bilər.

Ordubad folkloru ilə bağlı mövcud nəşrlər, eləcə də tərəfimizdən toplanmış folklor nümunələri söyləməyə imkan verir ki, Ordubad folkloru bir çox özünəməxsus fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Təəssüf ki, müəyyən qədər toplanıb nəşr edilməsinə baxmayaraq, bu nümunələr ayrıca elmi tədqiqata cəlb edilməmişdir. Yuxarıda sadalananlar mühitin folklor aləminin özəlliyini təmin edir və Ordubad folklor mühitinin tədqiqat mövzusu olması zərurətini yaradır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan folklorunun, xüsusən də regional xüsusiyyətlərin öyrənilməsinin tarixi qədim olsa da, bu işin intensiv karakter alması son 20-25 ilin payına düşür. Ona görə də AMEA Folklor İnstitutunda nəşr olunan antologiyalar mənəvi dəyərlərimiz sırasında olan folklorumuzun qorunub saxlanması baxımından böyük töhfədir. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından, eləcə də etnik coğrafiyamızın ayrılmaz hissəsi olan Qərbi Azərbaycan, Dərbənd, Borçalı, Qarabağ, Cənubi Azərbaycandan toplanan folklor nümunələri “Azərbaycan folklor antologiyası” və “Azərbaycan folklor örnəkləri” adı altında müxtəlif illərdə nəşr olunmuşdur. Əslində, nəşr olunan nümunələr bu və ya digər dərəcədə folklorun regional xüsusiyyətləri haqqında geniş faktiki məlumat verir.

Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətlərinin nəzəri problemləri isə son dövrlərdə öyrənilməyə başlanmışdır. Naxçıvan folklorunun regional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi də bu zaman içərisində gerçəkləşmişdir və indi də davam etməkdədir. Belə ki, AMEA Folklor İnstitutunda hazırlanmış “Azərbaycan folklor antologiyası”nın I (1994), XXIII (2012) cildlərində və AMEA-nın Naxçıvan bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu Folklorşünaslıq şöbəsində hazırlanmış “Naxçıvan folkloru antologiyası”nın I, II, III cildlərində Naxçıvan folklor mühitinin tükənməz, misilsiz söz inciləri toplanmışdır. Bütün bunlar Ordubad

folklorunun regional baxımdan öyrənilməsi üçün kifayət qədər empirik və nəzəri bazanın olduğunu sübut edir.

Ordubad folklor mühiti də indiyə qədər elmi şəkildə araşdırılmamış, mühiti xarakterizə edən janr nümunələri sistemli şəkildə tədqiqat obyektinə çevrilməmiş, geniş elmi təhlilə cəlb edilməmişdir. Bu bölgədəki folklor janrlarının sistemli şəkildə öyrənilməsi, qruplaşdırılması, təhlil edilməsi, variantlılığın müəyyən olunması, digər bölgə nümunələri ilə, ümumtürk və ümumazərbaycan kontekstində müqayisəsi günümüzün aktual problemlərindən olub, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ordubad folklor nümunələrinin toplanması və nəşri baxımından axtarış apararkən bölgəyə xas olan folklor mətnlərinə SMOMPK məcmuəsində rast gəlmədik. Lakin bir çox kitablarda, dövrü mətbuat vasitələrində Ordubad folkloruna aid müxtəlif mətnlər öz əksini tapmışdır. Ordubad folklor nümunələri pərakəndə şəkildə müxtəlif folklor nəşrlərində də verilmişdir. Arif Acalovun tərtib etdiyi "Azərbaycan mifoloji mətnləri" (1988) kitabında mifoloji mətnlər sırasında Ordubada məxsus 40-a yaxın mətn nümunəsi öz əksini tapmışdır. Azərbaycan folklor antologiyasının Naxçıvan folkloruna həsr olunmuş I və XXIII cildlərində, AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin Folklorşünaslıq şöbəsinin hazırladığı "Naxçıvan folkloru antologiya"sının cildlərində və digər folklor nəşrlərində Ordubada aid folklor nümunələri öz əksini tapmışdır. "Yol gələr Ordubada", "El sözü – yurd yaddaşı" adlı folklor toplularında Ordubad ərazisindən toplanmış folklor nümunələrinin müəyyən qismi verilmişdir. Ordubada xas folklor nümunələri müxtəlif illərdə "Sovet Naxçıvanı", "Yeni Ordubad" qəzetlərində də folklor sahəsində çalışanlar və həvəskar toplayıcılar tərəfindən toplanıb nəşr edilmişdir. Ordubadlı ziyalı Vilayət Bağirov özünün "Ordubadın tarixi və görkəmli şəxsiyyətləri" adlı kitabında bölgənin adının və bəzi kənd adlarının xalq etimologiyasını əks etdirən folklor örnəklərindən nümunələr vermişdir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Dissertasiyanın obyektini Ordubad ərazisindən müxtəlif illərdə toplanan folklor materialları təşkil edir. Bu materiallar rəngarəng olub, özündə təhkiyəyə dayalı mətnlərlə yanaşı, lirik nümunələri, əski inamları, mövsüm və mərasim rituallarını da ehtiva etməkdədir. Dissertasiyada həmçinin müxtəlif illərdə Naxçıvandan toplanmış digər materiallardan da istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində AMEA Folklor İnstitutunda nəşr olunmuş Naxçıvan antologiyalarından, AMEA Naxçıvan bölməsində hazırlanmış antologiyalardan, "Yol gələr Ordubada", "El sözü – yurd yaddaşı" adlı folklor toplularından, "Azərbaycan mifoloji mətnləri"ndə verilmiş Ordubada xas mifoloji mətn

nümunələrindən, müxtəlif qəzet və jurnallarda çap olunmuş nümunələrdən, eləcə də tərəfimizdən toplanmış, yaxud şəxsi arxivimizdə saxlanılan, ancaq nəşr olunmamış folklor materiallarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın predmetini Ordubad folklor mühitinin özəlliklərinin araşdırılması, ümumi cəhətlərlə bərabər spesifik xüsusiyyətlərinin ortaya çıxarılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın araşdırılmasında əsas məqsəd Ordubad folklor mühitinin tədqiqidir. Bu məqsəd aşağıda sadaladığımız vəzifələrin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur:

- Bölgənin tarixi, coğrafiyası və s. haqqında məlumat vermək;
- Ordubad folklor mühitinin ictimai, tarixi və mənəvi köklərinin özəl xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- Bölgənin folklor mühitini təsvir etmək;
- Bölgənin qədim mifoloji görüşləri və inanc sistemi ilə bağlı epik folklor nümunələrini araşdırmaq;
- Bölgəyə məxsus həcmcə kiçik janr nümunələrini (alqışlar, qarğışlar, inanclar, sınaqlar, fallar, türkəçarələr, yuxuyozmalar, andlar) təhlil etmək, onların təhlili əsasında milli-mənəvi dəyərlərini araşdırmaq;
- Mövsüm və mərasimlərlə, xüsusən də Novruz və Məhərrəmliklə bağlı folklor nümunələrini öyrənmək;
- Epik və lirik mətn nümunələrinin spesifik xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- Ümumiyyətlə, bölgə üçün xarakterik olan folklor janrlarını qruplaşdırıb təsnif etmək, folklor nümunələrinin milli-mənəvi əhəmiyyətini üzə çıxarmaq.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Regional folklorun özəllikləri bəzi araşdırmalarda öyrənilmişdir. Belə ki, Q.Paşayevin “Kərkük folkloru” adlı monoqrafiyası, S.Qəniyevin “Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri” (Şirvan folkloru əsasında) adlı doktorluq dissertasiyası və “Şirvan folklor mühiti” adlı monoqrafiyası, M.Abdullayevanın “Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri” (“Şəki-Zaqatala folklor nümunələri əsasında”), A.Aliyevin “Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri” (Dərələyəz folklor nümunələri əsasında), A.Məmmədovun “Qərbi Azərbaycan folklor ədəbi mühiti”, R.Babayevin “Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri” (Naxçıvan folkloru) dissertasiyaları, T.Qurbanovun “Ağbaba aşığı mühiti” adlı monoqrafiyası, L.Süleymanovanın “Şəki folklor mühiti” adlı namizədlik dissertasiyası və eyniadlı monoqrafiyasında Azərbaycanın regional folkloru müxtəlif

cəhətlərdən tədqiq olunmuşdur¹. Ordubad folklor mühitinin tədqiqində sadaladığımız əsərlər nümunə olaraq mühüm rol oynayır. Tədqiqat işində müqayisəli-tipoloji metoddan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiyanın əsas elmi yeniliyi monoqrafik planda Ordubad bölgəsinə xas zəngin folklor nümunələrini bölgənin tarixi-coğrafi özünəməxsusluğu kontekstində öyrənmək olmuşdur. Bölgədə daha çox icra edilən folklor janrları həm ayrı-ayrılıqda, həm də bir-birilə qarşılıqlı şəkildə araşdırılmış, yeni toplanan materiallara xüsusi yer verilmişdir. Ordubad folklor mühitinin mühafizəkarlığı, ayrı-ayrı janrların tarixi-genetik köklərinin qorunması və bunların hələ də icra olunmasının səbəbləri aydınlaşdırılmışdır. Həmçinin Ordubad folklorunun bugünkü vəziyyəti, bir çox klassik folklor materiallarının yerini tutan yeni məzmunlu janrların semantik funksiyası da tədqiqat predmeti olmuşdur. Dissertasiyada mövzu ilə əlaqədar mövsüm və mərasim nəğmələri, onların ifa xüsusiyyətləri, atalar sözləri və məsəllər, bayatılar, ağılar, həxişlər, alqış və qarğışlar, əfsanə və rəvayətlər, nağıllar, lətifələr, tapmacalar və s. regiona aid folklor özəllikləri aspektindən araşdırılmışdır. Bu tədqiqat işi Ordubad folklor mühitini Azərbaycan folklorunun etnik-regional strukturunun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi öyrənən ilk elmi araşdırmadır.

Dissertasiyanın əsas elmi yeniliklərindən biri də odur ki, Ordubadda aşığı yaradıcılığı nümunələri ilə bağlı indiyədək ayrı-ayrı elmi məcmuələrdə, dərgilərdə, monoqrafiyalarda pərakəndə şəkildə verilən məlumatlar bir araya gətirilmiş, bunun nəticəsində ərazidə dastan yaradıcılığı ənənəsinin indi də qorunub saxlanması ilə bağlı yeni məlumatlar aşkarlanmışdır. Ordubad aşığı şeirinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin tarixi inkişaf prinsiplərinin öyrənilməsi də dissertasiyanın

¹ Paşayev Q. Kərkük folklorunun janrları. Bakı: "Elm", 2003, 320 s.; Qəniyev S. Şirvan folklor mühiti. Bakı: Ozan, 1997, 260 s.; Qəniyev S. Azərbaycan folklorunun regional özünəməxsusluğu: Şirvan folklor mühiti: Filol.elm.dok. ...diss.Bakı:2000, 353 s.; Abdullayeva M. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri (Şəki-Zaqataladan toplanmış folklor nümunələri əsasında): Fil. elm. nam.... diss. Bakı: 2002, 159 s.; Aliyev A. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri (Dərələyəz folklor nümunələri əsasında). Fil. elm. nam.... diss. Bakı: 2008, 153 s.; Qurbanov T. Ağbaba aşığı mühiti. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 196 s.; Məmmədov A. Qərbi Azərbaycan folklor ədəbi mühiti (Ağbaba – Şorəyel materialı əsasında). Filol.elm.nam....diss. Bakı: 2005, 149 s.; Süleymanova L. Şəki folklor mühiti. Fil. elm. nam... diss. Bakı: 2008; Babayev R. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri (Naxçıvan folkloru): Filol.elm.nam...diss. Naxçıvan: 2009, 167 s.

elmi yeniliklərindəndir. Eyni zamanda, dissertasiyada bu məsələyə məhəlli özünəməxsusluq cizgilərinin aşkarlanması aspektindən yanaşılmışdır.

Dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işi hazırlanarkən müasir folklorşünaslığın elmi-nəzəri müddəalarına, Azərbaycan folkloru sahəsində əldə edilmiş son nailiyyətlərə istinad edilmişdir. Buna görə də tədqiqatda aparılan elmi araşdırmalar və ümumiləşdirmələrin nəticəsində meydana çıxan nəzəri müddəalardan gələcəkdə Azərbaycan folklorunun öyrənilməsində faydalanmaq olar. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, qədim tarixə malik Ordubad ərazisinin şifahi xalq ədəbiyyatı yaradıcılığı, bu yaradıcılığın Azərbaycan folklor mühitində yeri, digər bölgələrin və türkdilli xalqların şifahi xalq ədəbiyyatı ilə əlaqəsi öyrənilir. Bu baxımdan dissertasiya başqa regionların folklor mühitinin müqayisəli öyrənilməsində faydalı ola bilər. Bu tədqiqat işinin elmi müddəalarından ayrı-ayrı dərslərlərin, dərs vəsaitlərinin yazılmasında da istifadə etmək olar. Dissertasiyadan həm də Ordubad folkloruna aid televiziya-radio verilişlərinin hazırlanmasında praktik vəsait kimi istifadə etmək olar.

Mövzunun aprobasiyası. “Ordubad folklor mühiti” mövzusunda filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının 20.09.2011-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Tədqiqatın əsas məzmunu ilə bağlı məqalələr bir çox elmi toplularda, respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi konfransların materiallarında dərc olunmuşdur. Dissertantın, işin məzmunu ilə bağlı Azərbaycan folklor antologiyasının “Naxçıvan örnəkləri” adlı XXIII sayında Ordubad, eləcə də Naxçıvanın bir çox bölgələrindən topladığı ağız ədəbiyyatı nümunələri nəşr olunmuşdur. Həmçinin Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsində çap olunan “Naxçıvan folkloru” antologiyasının I və II cildlərində dissertantın Naxçıvandan topladığı folklor mətnləri öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın quruluşu. Dissertasiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, dissertasiyanın elmi əhəmiyyəti, mövzunun işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsasları, elmi yeniliyi, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, mövzunun aprobasiyası və dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiya işinin iki yarımfasıldan ibarət olan **“Ordubad folklor mühitinin tarixi-regional özünəməxsusluğu”** adlı birinci fəslində göstərilir ki, regional özəlliklərin maddi və mənəvi tərəfləri, adət-ənənənin qədimdən bu günə qədər qorunması və bunların folklor janrlarında əks olunması bölgənin mühafizəkarlığına bağlanmışdır. Bir sözlə, birinci fəsilə folklorun yaranması və inkişafında, özünəməxsus keyfiyyət qazanmasında mühüm rol oynayan tarixi-etnoqrafik və coğrafi şərait araşdırılmışdır. **“Bölgənin tarixi-etnoqrafik və coğrafi özəlliyi”** adlı birinci yarımfasildə Ordubad folklor mühitinin spesifikliyinin səbəbləri, bu yerlərdə tarixən qədim türk tayfalarının məskunlaşması, onların təkrarsız maddi-mədəniyyət abidələri yaratması ilə izah edilmişdir. Erkən orta əsrlərdən inkişaf edən və tədricən Azərbaycanın mədəni mərkəzlərindən birinə çevrilən Ordubad, dəfələrlə monqollar, teymurilər və daha sonra osmanlılar tərəfindən dağıdılmasına baxmayaraq zəngin folklor materiallarını qoruyub saxlaya bilmişdir. Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu kimi oğuz tayfalarının Ordubadda yerləşməsi, yerli türk tayfaları ilə qaynayıb-qarışmaları folklorun zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Bölgədən toplanan ayrı-ayrı folklor janrlarında o dövrün tarixi hadisələrinin (əhalinin məhrumiyyətləri, işğallar, müharibələr, ağır vergilər, xalqın məşğuliyyəti və s.) əks olunması şifahi mədəniyyətin tarixlə, etnoqrafiya ilə, coğrafiya ilə sıx bağlılığından xəbər verir.

Dissertasiyanın birinci yarımfaslində, həmçinin müasir dövrdə folklor janrlarının həm məzmununda, həm də formasında baş verən dəyişikliyə baxmayaraq, Ordubada məxsus qədim mənəvi mədəniyyət ünsürlərinin qorunub saxlandığı da tədqiq edilmişdir. Bunu, əsasən, bölgədən toplanan və təhlil edilən mifoloji mətnlər, bir çox adət-ənənələr, mərasimlər də açıq şəkildə göstərir. Ordubaddan toplanan folklor materiallarından ərazinin coğrafiyası haqqında da maraqlı məlumatlar əldə etmək olur. Belə ki, insanlar bildikləri əhvalatları, hadisələri mövcud coğrafi məkanla əlaqələndirərək söyləyirlər. Ərazidən toplanılan nümunələrin çoxunda Ordubadla bağlı bəzi coğrafi məkanların adı və regiona aid etnoqrafik özəlliklər öz əksini tapmışdır. Bu yarımfasildə tarixlə, coğrafiya ilə bilavasitə bağlı olan əfsanə və rəvayətlərdə də bölgənin özəllikləri önə çıxır. Sadəcə əfsanə və rəvayətlər deyil, mifoloji inanclar, klişeləşmiş deyimlər və nağıllar da Ordubadın tarixi, coğrafi özəlliyi ilə yığrulmuşdur.

Tədqiqat işinin birinci fəslinin **“Təsərrüfat və məişət həyatı regional özünəməxsusluğun əsas qaynağı kimi”** adlanan ikinci yarımfaslində folklorun yaranmasında və janrların işləkliliyində əsas amil

kimi xalqın məşğuliyyəti və məişət həyatı araşdırma predmeti olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın mühafizəkarlığı ilə seçilən Ordubad bölgəsinin adət-ənənəyə sadıqlığı el həyatının müxtəlif məqamlarında özünü göstərir. Bu mühafizəkarlıq Ordubadın məişət mədəniyyətində, bir çox təsərrüfat məşğuliyyətində də özünü göstərir. Belə ki, qədimdən başlayaraq bu günə qədər Ordubad özünün sənətkarlığı ilə məşhurdur. Ordubadda ən çox yayılan və folklor nümunələrində də özünü göstərən əsas sənətkarlıq sahələri xarratlıq, dəmirçilik, dəriçilik, xalçaçılıq, misgərlik, üzümçülük və s. olmuşdur. Bunlardan çoxu bu gün də yaşamaqdadır. Ordubadda mövcud olan qədim tikililər – yaşayış evləri, dövlət idarələri, mədəni abidələr həmin ustaların – xarratların əl işlərinin məhsuludur. Ordubadlılar xarratlıq sənəti haqda artıq atalar sözünə çevrilmiş belə bir deyimi tez-tez işlədirlər: “Xərrat aj qalmaz, amma artmaz da”. Yəni, xarratın qazandığı pul ancaq onun gündəlik maddi ehtiyacını ödəməyə yetər, var-dövlət yığmaq xarratlıq peşəsi ilə mümkün deyil.

Araşdırmalara və tarixi məlumatlara görə Ordubadda dəmirçiliyin, misgərliyin və tənəkəçiliyin daha hörmətli sənət olduğu görünür. Dəmirçilər sadəcə silah – qılınc, qalxan, nizə, xəncər düzəldən sənətkarlar olmayıb, kənd təsərrüfatı alətləri – oraq, səngəl, kətmən, bel, balta, araba təkəri və s. hazırlayan ustalardır. Bir vaxtlar Ordubad bazarlarında mis qab-qacaqların, qazan, ləyən, süzgəc, əlüzuyuyan, məcməyi, kəfkir, kasa, parçə və s. satılması bölgədə misgərliyin çox inkişaf etdiyindən xəbər verir. Eyni zamanda, tənəkəçilər də sandıq, soba, samovar bacaları, fənər, novça və s. əşyalar istehsal edirlər¹. Ona görə də yuxarıda adları çəkilən sənət növləri və alətlərlə bağlı Ordubadda çox zəngin folklor örnəkləri qalmışdır. Bu cəhəti ilə Ordubad folkloru özünəməxsusluq göstərir. Bu əşyaların əksəriyyəti indi də Ordubad bölgəsində evlərdə istifadə edilir. Məişət əşyalarının çoxu haqqında deyilən şifahi ədəbiyyat nümunələri göstərir ki, bölgədə ayrıca sənət folkloru mövcuddur. Məsələn, bəzi ev əşyalarının adlarını folklor nümunələri indi də qorumaqdadır. Ərazinin folklor nümunələri içərisində əşyanın adını və varlığını özündə əks etdirən bayatı nümunələrinə də təsadüf etmək olar:

Sandıx üsdə gəzəram,
Sandığa gül bəzəram.
Ağır elin qızıyam,

¹ Əlisoy T.H. Azərbaycan incisi – Ordubad. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2013, s.96

Qəriblihdə gəzərəm ¹.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ordubad camaatının əsas məşğuliyyəti bağçılıq, üzümçülük, tərəvəzçilik, ipəkçilik, heyvandarlıq, kустar istehsalatı, mövsümi işlər olmuşdur. Hələ XIX əsrin ortalarından başlayaraq Naxçıvanda zəngin naxışlı Ordubad ipəyindən hazırlanmış kəlağayılar istehsal edilirdi. Bu dövrdə kəlağayı Ordubad qadınlarının da çox istifadə etdiyi baş örtüklərindən idi. Əhalinin ən çox kasıb təbəqəsinin istifadə etdiyi “yeləni” tipli kəlağayılar basma və tikmə naxışlarla bəzədilirdi ².

XIX əsrdə Ordubad əyaləti ipəkçiliyin inkişafında İrəvan quberniyasında birinci yerdə dururdu. Bu əyalətin 46 kəndində ipəkçiliklə məşğul olurdular ki, bunların da arasında Ordubad şəhəri, Aşağı və Yuxarı Əylis, Aza, Çənnəb, Vənənd, Əndəmic, Dırnıs, Gənzə, Dəstə, Biləv, kəndləri daha çox fərqlənirdilər. Bu iqtisadiyyat sahəsinin inkişafı folklor örnəklərinə də öz möhürünü vurmuşdur. Belə ki, ipəkçiliyin inkişaf etdiyini Novruz bayramı inanclarında, xüsusən də təbiətin oyanışını əks etdirən həyat-bacaya, evə və əşyalara su səpmək inancında müşahidə edirik:

Dərdi-bəla yox olsun,

Barama qurdu çox olsun ³.

Ordubad mədəniyyətinin mühafizəkarlığı bir də qədim köklərə malik mətbəx mədəniyyətində özünü göstərir. Dissertasiyada, xüsusən, Ordubada məxsus və daha çox diqqət çəkən siməni adlı içkinin hazırlanması, istehsalı və istifadəsi haqqında da geniş məlumat verilmişdir. Belə ki, simənin qədim mənəvi dəyərləri özündə qoruyub saxlayan fərqli xüsusiyyətləri ilə yanaşı, türk xalqlarının bir çoxunda mövcud olan səməni halvası və ya şirniyyatı ilə də ortaq tərəfləri vardır. Araşdırma zamanı məlum oldu ki, Ordubadda bu içkidən yaz fəslində, Novruzdan öncə istifadə daha çox aktualdır. Simənin hazırlanması zamanı müxtəlif ayınların icrası hazırda da müşahidə olunur.

Bu yarımfəsildə Ordubad folklor mühitində təsərrüfat və məişət həyatının milli mədəniyyətin formalaşmasında, folklor nümunələrinin yaranmasında rolu araşdırılmış, mətbəxlə, sənətkarlıqla bağlı adət-

¹ El sözü, yurd yaddaşı. Folklor toplusu / Toplayıb tərtib edəni və çapa hazırlayanı: İsmayıl M. Bakı: Elm, 2010, s.89

² Naxçıvan milli geyimləri. Naxçıvan: “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2010, s.53.

³ El sözü, yurd yaddaşı. Folklor toplusu / Toplayıb tərtib edəni və çapa hazırlayanı: İsmayıl M. Bakı: Elm, 2010, s.109

ənənələrin, söz sənətinin yaranıb inkişaf etməsindəki yeri müəyyənləşdirilmişdir. Birinci fəsildə aparılan tədqiqat işi Ordubad bölgəsində çağdaş dəyişmələrə, müasirləşməyə baxmayaraq insanların hələ də qədimdən qalan məişət həyatı, təsərrüfat mədəniyyəti və köklü adət-ənənələrlə iç-içə yaşadığını sübut etdi.

Dissertasiyanın ikinci fəslə **“Arxaik folklor janrları”** adlanır. Bu fəsil iki yarım fəsildən ibarətdir. **“Mifoloji inanclar və obrazlarla bağlı əski təsəvvürlər”** adlanan birinci yarım fəsildə Ordubad ərazisindən toplanmış mifoloji mətnlər, bu mətnlərdə təsadüf olunan mifoloji obrazlar araşdırılmışdır. Araşdırma zamanı məlum olmuşdur ki, bu mətnlər Ordubad əhalisinin dünyagörüşünü özündə bütünlükdə əks etdirir. və tam mənasıyla Ordubad ərazisi ilə əlaqəlidir. Bu baxımdan, toplanılan mətnlərin nəzərdən keçirilməsi Ordubad ərazisinin tarixinin Türk tarixi kontekstində öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən əhəmiyyətlidir.

Ordubad ərazisində mövcud olan mifik mətnlərin bir qismi səma cisimləri – Günəş və Ayla bağlı mətnlərdir. Günəşə, Aya tapınma qədim türklərdən irəli gəlir. Və bu mətnlərin araşdırılması onu sübut edir ki, burada yaşayan əhali qədim və zəngin mənəvi mədəniyyətə malik olmuşdur. Ordubad mətnlərində ən çox rast gəldiyimiz Hal nənəsi, Bizdən yeylər, Cin, Çıtırqayış, Gur-Gur Baba, Əyələr və Kor kişi obrazıdır.

Qədim dini təsəvvürlərdə ruhların qeyri-adi qüvvəsinə inam xüsusi yer tuturdu. Belə ruhlar şeytanlar, cinlər, qulyabanı və hal anası kimi xeyirxah və şər ruhlara bölünürdü. Cinlər xalqın mifik təsəvvüründə onlara ziyan vuran şeytana bənzədilirdi. Ona görə də qaynar suyu yerə və oda tökmək, cinlər üçün paltar hesab edilən soğan və sarımsağın qabığını yandırmaq olmazdı ¹. Ordubadda bununla bağlı bir inanc da yaşamaqdadır ki, soğanın və sarımsağın qabığı yerə atılmaz. Əgər ayaq altı qalıb tapdanarsa, bu, həmin yerdə söz-söhbət, dava-dalaş olacağından xəbər verir.

Ordubad əhalisinin düşüncəsinə görə, əyələr insanların sağlamlığının, evinin bərəkətinin qoruyucusu, ailənin mifik sahibidir. Ona hörmətlə yanaşdıqda ailənin xoşbəxtliyi pozulmur. Hal anası bölgənin mifoloji dünyasında ən geniş yayılan mifoloji varlıqlardandır. Ərazidə bu varlıq **“Hal nənəsi”** adı ilə də tanınır.

Bizdən yeylər, inanışa görə, insanın malını, qazanını, düyüsünü oğurlar, yağını bişirib yeyər, paltarını geyib oynar, bir sözlə, Adəm övladına həmişə zərər toxundurarlar. Bu demonik varlıqlar guya iynə,

¹ Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s.406

sancaq və s. kimi dəmir nəsnələrdən qorxar, bu üzdən də, dəmiri çalanda və b. hallarda qorxub qaçarlar¹.

Çıtırqayış obrazının adı Ordubadda “Çıtırqeyiş” kimi ifadə olunur. Mifik düşüncəyə görə, bu demonik varlıq yol kənarında durar. Qoca qarı cildinə girir və gəlib-gedəndən ona yardım etməsini, onu yolun o biri tayına keçirməsini istəyər. Çıtırqayışa yardım edən insan ona yaxınlaşıb qucağına alar, yolu keçirər. Elə ki yolun o biri tayında Çıtırqayışı yerə qoymaq istəyəndə onun qolları uzanar, insanın boynuna elə bərk dolanar ki, həmin şəxs boğulub ölür. Eyni obrazın varlığına inam Naxçıvanın Sədərək rayonunda da mövcuddur. Burda isə Çıtırqayış qoca qarı vəziyyəti ilə yanaşı, arıq, köməksiz, xəstə uşaq şəklində də gözə görünür. Ordubad əhalisinin mifoloji inancında yuxugətirən, yuxunu simvolizə edən mifik bir obraz mövcuddur ki, bu obraz ərazidə “Kor kişi” adı ilə tanınır. Belə ki, gün ərzində gərgin əməklə məşğul olan ordubadlı günün sonunda yuxudan ayaqda dura bilmədiyini belə ifadə edir: “Kor kişi məni yaxaladı, gedim tez yatım”. Mifoloji varlıqlar sırasında ərazidə “Gur-Gur Baba” obrazı da mövcuddur. İnama görə, Gur-Gur Baba göylərdədir. İldırım çaxması, leysan yağış, sel gəlməsi kimi təbiət hadisələrini məhz Gur-Gur Baba “töredir”. “Gur-Gur Baba” obrazına Kərkük folklor nümunələri sırasında da təsadüf edilir².

İkinci fəslin ikinci yarım fəslə **“Ordubad folklor mühitində arxaik folklor janrlarının xüsusiyyətləri”** adlanır. Ordubad folklor mühitində arxaik janrların da özünəməxsus yeri vardır. Dissertasiyada bu mövzuda danışarkən nəzəri baxımdan bir çox mənbələrə istinad edilmişdir³. Bu bölmədə əraziyəməxsus alqışlar, qarğışlar, inamlar, sınımalar, ovsunlar, türkəçarələr, yuxu yozma, fallar və and nümunələri tədqiqatə cəlb olunmuşdur. Müşahidələr zamanı aydın oldu ki, Ordubad folklor mühitində yaşayan, həmişə fəal olan alqış-qarğışlar içərisində məişət və dini təsəvvürlərlə bağlı yaranan alqış-qarğışlar daha çoxdur. Belə qənaətə gəldik ki, bəzi alqış və qarğış nümunələrinin əsasında qədim mərasimlər dayanır.

¹ Bəydili C. (Məmmədov). Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, s.64

² Paşayev Q. Kərkük folklorunun janrları. Bakı: Elm, 2003, s.64

³ Bayat F. Folklor dərsləri. Bakı: Elm və təhsil, 2012.; Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Pedaqoji institutların tələbələri üçün dərslik . Bakı: Maarif, 1981, 403 səh.; Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə. Bakı: Turan, 2002; Nəbiyev A. “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı”. II hissə (orta əsr və yeni dövr folklor yaradıcılığı). Bakı: Elm, 2006; Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I cild, Bakı: Mütərcim, 2010, 488 səh.; Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II cild. Bakı: “Kitab Aləmi” NPM, 2011, 440 s.

Ordubadda məişət və mərasimlərlə bağlı inanclar da aktivdir. Bəzi inanclarda əraziyə məxsus coğrafi məkanların, toponimlərin adının əks olunması bu inanclara məkanın “məhürünün” vurulduğunu təsdiq edir. Ordubadda təbiət hadisələri, səma cisimləri, bitki, heyvan və s. ilə bağlı inanclar mövcuddur ki, bunlar da öz orijinal detalları ilə fərqlənir. Ayla bağlı müxtəlif folklor mətnləri olduğu kimi müxtəlif inanclar da vardır. Məsələn, Aya təmiz halda baxarlar; Aya baxandan sonra kişiye, qızıla və suya baxmaq bir qadının gələcəklə bağlı arzusunun gerçəkləşməsinə sanki real addımdır. Kişiyə baxmaq – hər zaman həyatında ona yar-yoldaş olan birinin olacağına, qızıla baxmaq – ruzi-bərəkətinin daimi, bol olacağına, suya baxmaq isə – həyat yolunun aydın, işıqlı olacağına ümidir. Ərazidə çörəklə, çörək bişirmə ilə bağlı inanclar, sınımalar indi də öz aktuallığını saxlayır: “Çörək tikəsi üzə üstə düşərsə, qonax gələr, arxası üstə düşərsə, evdəki qonax gedər”¹. Dissertasiyada əraziyəməxsus ovsun, türkəçarə, yuxu yozmaları və and nümunələri də tədqiqata cəlb olunmuş və belə qənaətə gəlinmişdir ki, Ordubad xalq yaradıcılığında arxaik janrlar sırasında yer alan bu nümunələr yarandığı məkanın və zamanın özəl xüsusiyyətlərini özündə daşımaqdadır.

“Mərasim folkloru: Mövsüm və mərasim ritualları” adlanan üçüncü fəsil üç yarım-fəsildən ibarətdir. Ordubadda mərasimlərlə bağlı yaranan poetik mətnlər, deyimlər, inanclar öz qədimliyi ilə böyük maraq cəlb etməkdədir. Bunların bəziləri zaman keçdikcə unudulmaq təhlükəsi ilə üzləşmiş, ancaq əhalinin yaşlı nəslinin yaddaşında müəyyən dərəcədə yaşayaraq müasir dövrümüze qədər gəlib çatmışdır.

Bölgənin mərasim folklorundan bəhs edərkən mövsüm mərasimləri, bayram mərasimləri: dini bayramlar, Novruz bayramı, məişət mərasimləri: toy və yas mərasimlərinin icrası və bütün bu mərasimlərlə əlaqəli yaranan xalq yaradıcılığı nümunələri araşdırılmış və belə nəticəyə gəlinmişdir ki, bütün türk xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycanda, o cümlədən, Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Ordubad bölgəsində də keçirilən mərasim və ya ritual əski çağlarda yaşamın tənzimlənməsi, nizamlanması, qutsalın qorunması və s. üçün keçirilən ayinlərdir.

“Mövsüm mərasimləri: mifoloji kökləri və arealdaxili özəlliyi” adlanan birinci yarım-fəsildə Ordubad bölgəsindən toplanan mərasim folklor nümunələri tədqiqata cəlb olunmuşdur. Xüsusilə, burada

¹ Azərbaycan folkloru antologiyası, XXIII kitab. Naxçıvan örnəkləri, II cild / Toplayanı: Cəfərova A., tərtib edənlər: f.ü.f.d. Ələkbərli Ə., Cəfərova A. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.19

yağışyağıdırma və yağışkəsmə ilə əlaqəli olaraq icra olunan ayinlərdən söhbət açılır. Müşahidələr zamanı məlum olur ki, bölgədə icra olunan çilləkəsmə adətləri hazırda da qorunub saxlanılır.

Ordubadda bayram mərasimlərinin özəlliyindən danışarkən milli bayramımız olan Novruzun ərazidə geniş şəkildə icrasını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu bayramın icrasında yerli kolorit, ifa tərzı hiss olunmaqdadır. Novruz bayramı ərəfəsində “Xan bəzəmə” xalq tamaşası ərazidə böyük təntənə ilə icra olunur. Dissertasiyada bu bayramın icrasından, xüsusilə də ordubadlıların daha çox önəm verdikləri, “Yeddiləvin” adlandırdıqları ilaxır çərşənbədən, mərasimlər, tamaşalar zamanı istifadə olunan folklor nümunələrindən bəhs edilmişdir.

Üçüncü fəslin **“Məişət mərasimlərinin regional özünəməxsusluğu”** adlanan ikinci yarımfəslində Ordubadda icra olunan toy və yas mərasimləri, onlarla bağlı yaranan folklor nümunələri tədqiqata cəlb olunub. Azərbaycanın digər regionlarında olduğu kimi, Ordubadda bütün mərasimlərin, o cümlədən, toyun keçirilməsi insanlardan böyük zəhmət tələb edir. Sibir folklorunun araşdırıcılarından olan M.N.Melnikov haqlı olaraq qeyd edir ki, “təbiidir ki, bir çox adətlər birbaşa və ya dolayısı ilə əmək prosesi ilə bağlıdır”¹. Dissertasiyada Ordubadda icra olunan məişət mərasimləri və onlarla əlaqəli yaranan folklor nümunələri Azərbaycanın digər bölgələrində icra olunan məişət mərasimləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq olunub.

“Dini mərasim, bayram və rituallar” adlanan üçüncü yarımfəsildə Ramazan ayı, Qurban bayramı, Məhərrəm ayı ilə bağlı bölgədə keçirilən ayin və mərasimlərdən söhbət açılır. Müasirləşmə dövründə bir çox adətlər də müəyyən dərəcədə şəkil dəyişdirərək yaşamağa davam edir. Ərazidə ritual köklərə malik bəzi ayinlər İslam dininin məcburi əməli kimi qəbul edilərək yaşamaqdadır.

Folklor və etnoqrafik materiallardan aydın olur ki, Ordubad şəhəri və onun ətraf kəndlərində Ramazanın 15-ci gününü xüsusi təntənə ilə qeyd edirlər. Uşaqlar dəstə-dəstə qapılara gedib, torba atır, orucluq payı yığaraq oxuyurlar:

Orucun 15-dir, gəlmişik sizə,
Orucun niyazın verərsiz bizə².

¹ Мельников М. К вопросу о современных праздничных и свадебных обрядах (по материалам Новосибирской области). Сибирский фольклор. Выпуск первый. Издательство Томского Университета. 1965, с.134

²Mənbə verilməyənələr müəllifin toplayıb, lakin çap etdirmədiyı şəxsi arxivindəndir.

Həmin günün axşam iftarını zəngin süfrə ilə açılar, sonra nişanlı qız evinin valideynləri bəyi görmək üçün oğlan evinə gəlirlər. Ailənin üzvlərinə, xüsusilə bəyə müxtəlif hədiyyələr gətirirlər¹. Nümunələrdən və müşahidələrimiz nəticəsində məlum olur ki, Orucun 15-nə əhali təntənə ilə hazırlaşır. Belə ki, hər evdə evə gələcək “kiçik qonaqları” qarşılamaq və onları razı salmaq məqsədilə müəyyən şirniyyat növləri hazırlanır. Əvvəllər bunlar evdə qadınlar tərəfindən hazırlanan şirin çörəklər, “cəvizli kükə”, “yağlı kükə” və s.dən ibarət olurdusa, indi dükanlardan hazır şirniyyatlar, şirin çörəklər, biskvitlər və s. alınır, əvvəlcədən evdə hazır saxlanırlar. Bu haqda topladığımız mətnlərin birində deyilir: “Ordubadda oruculuq ayının 15-də hər bir uşaq əlinə bir torba alıb qapı-qapı gəzərək orucluğun sovgatını istəyir. Onlar pay istəyərkən hər kəsə belə müraciət edirlər:

Orucun 15-dir, gəldix sizə,
Orucun niyazını verin bizə.
Xanım, ayağa dursana,
Boşqabı doldursana.
Ya rəbbi, gəlir, rübba gəlir,
Boşqabı doldurup gəlir.
Verənin oğlu olsun,
Vermiyənin kor qızı olsun,
O da tüşsün təndirə yansın.²

Dini bayramlardan olan Qurban bayramı ərazidə başqa regionlarda olduğu kimi, geniş səviyyədə keçirilir. Elin imkanlı şəxsləri qurban kəsir, kəsilən qurbanlıq ət yoxsullara, əhalinin kasıb təbəqəsinə paylanar. Qurbanlıq üçün inək, keçi və s. məqbul sayılsa da, qoç kəsilməsi üstünlük təşkil edir. Həmçinin bayram günündə nişanlı qızlara oğlan evi tərəfindən qurbanlıq qoç aparılır. Qoçun alınma, ayaqlarına xına yaxılır, boynuna qırmızı parça bağlanır və ya zınqırov salınır. Bu bayramda da nişanlı qız evinə oğlan evindən bəzədilmiş xonçalar, hədiyyələr göndərilir. Ümumiyyətlə, qurban kəsilməsinin vacibliyi ilə bağlı yaranan mətnlər də diqqəti cəlb edir.

Ordubadda Məhərrəm ayı xüsusi məqamların – Aşura-Tasua gününün, imamların üçü, yeddisi, hər cümə axşamlarının qeyd olunması ilə müşahidə olunur. Ordubad və onun kəndlərinin əhalisi ərazidə mövcud olan məscidlərdə hər axşam oxunan duaları, mərsiyələri dinləyir, dualar

¹ Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s.79

² Azərbaycan folkloru antologiyası. XXIII kitab. Naxçıvan örnəkləri, II cild / Toplayanı: Cəfərova A., tərtib edənlər: f.ü.f.d. Ələkbərli Ə., Cəfərova A. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.138

edir, namaz qılırlar. Ordubad şəhərində Aşura gününün axşamı məscidlərin həyatında, xüsusilə də Cümə məscidi və Mingis məscidlərinin həyatında cavanlardan ibarət dəstə “şaxsey” gedir. Şaxsey gedərkən “Ya İmam Əli”, “Qərib ağam İmam Hüseyn”, “Susuz Hüseyn”, “Abbas ağam”, “Heydər, Səftər” deyərək sinə döyürlər. Camaat da kənarda onları seyr edərək, gecənin dəhşətini yaşamağa çalışır, İmam Hüseyn və onun tərəfdarlarının qətlinə göz yaşı tökür. Bu gecə “Şamü-Qəriban” gecəsi adlanır. Ərazidə hətta müqəddəs bir andiçmə nümunəsi də bu gecənin adıyla bağlıdır: “Şamü-Qəriban haqqı”. Səhərdən başlayaraq məscidlərdə ehşanlar verilir, mərsiyələr oxunur, Kərbəla, İmam Hüseyn (ə) faciəsi ilə bağlı dini mətnlər, rəvayətlər söylənilir.

Folklorşünas F.Bayat Kərbəla çölündə Hz.Hüseynin (ə), qundaqda olan oğlu Əli Əsgərin, Hz.Həsənin (ə) oğlu Qasımın və digərlərinin şəhid olmaları barədə yaranan əfsanələri, hekayələri, şeir parçalarını, mərsiyə, oxşama, rəvayətləri Kərbəla dastanı adlandırır. O qeyd edir ki, Kərbəla dastanı ağıllardan və nəsr hissələrdən ibarət olub, bu qanlı hadisəni unutmamaq məqsədi daşıyır¹. Ərazidə qadınlar arasında “İmbili-Mərcan” adı ilə tanınan bir mərasimin icrası yaddaşlarda yaşayır. Şiələr Ömərini öldüyü günü bayram edərək İmam Hüseynin qətlinin, faciəsinin sanki acığını çıxıb rahatlaşır, özlərinə bununla təskinlik verirdilər. Bu mərasim “Ömər bayramı” da adlanır.

Dördüncü fəsil **“Epik və lirik folklor örnəkləri”** adı altındadır. Bu fəsil üç yarım fəsildən ibarətdir. Bu bölmədə Ordubad folklor mühitində olan müxtəlif folklor janrları epik və lirik olaraq iki istiqamətdə tədqiqata cəlb edilmişdir. **“Epik növün janr rəngarəngliyi”** adlanan birinci yarım fəsildə ərazidə mövcud olan atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar, lətifələr, nağıllar, əfsanə və rəvayət janrlarına aid örnəklər tədqiqata cəlb edilmişdir. Mənaca zəngin, məzmunca rəngarəng olan atalar sözləri və məsəllər addımbaşı adamın köməyinə çatır, xalq onlardan məmnuniyyətlə istifadə edir. Atalar sözləri elə dirilik bulağıdır ki, onun suyundan dadan sənətkarın da xalqla əlaqəsi daha möhkəm olur². Ordubad atalar sözü və məsəlləri də əqlin inkişafı, insanın dünyagörüşünün zənginləşməsi, əxlaqi-estetik tərbiyə, insana məxsus xoş sifətlərin, daxili-əxlaqi paklığın-təmizliyin təbliğatı, o cümlədən, bəşəriyyətə xas olan mənfiliklərin tənqidi və islah olunması baxımından xalq üçün çox dəyərlidir: “Əkməyib peşman

¹ Bayat F. Kərbəladan şəbiyə, tarixdən folklora doğru // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar (43-cü say). Bakı: Nurlan, 2013, s.22;26

² Hacıyeva M. Folklor və müasir poetik proses. Bakı: Yazıçı, 1991, s.7

olma, ək, sonra de, peşmanam”, “Yer bərk olanda öküz öküzdən görər”, “Minmədiyin eşşəyə arpa vermə”.... Nümunə verdiyimiz sonuncu atalar sözünü təsdiq edən bir adət ərazidə indi də yaşamaqdadır. Belə ki, əgər kimsə kasıb bir adama əl tutmaq istəyirsə, bunu həmin adamı zəhmət çəkməyə dəvət etməklə həyata keçirir. Məsələn, bazardan ət alıb evinə yollamaq istəyən ağıllı və imkanlı şəxs kasıb bildiyi bir şəxsə müəyyən qədər pul verərək zənbili onun evinə aparmağı xahiş edir. Bununla həm ona maddi yardım etmiş olur, həm də həmin şəxsin pulu öz zəhməti hesabına qazanmasına səbəb olur. Ailə-məişət məsələləri ilə bağlı olan atalar sözləri və məsəllərə xalq arasında, el dilində tez-tez təsadüf olunur. Qaynana-gəlin, ər-arvad, qaynana-kürəkən, qaynata-gəlin, baldız-gəlin, güntülər arasındakı münasibətlər digər folklor nümunələrində olduğu kimi, atalar sözlərinə də öz təsirini göstərmişdir. Bu, Ordubadda da belədir:

Sevilməyən gəlinin salamı da söyüşdür;

Gördün yarın yar dəyil,

Tərkin qılmax ar dəyil;

Kürəkən çiğ ət kimidi – duzlasan, yemək olar, duzlamasan, yox.

Xalqın keçib gəldiyi dövəmlər onun mənəvi dəyərlərində də dərin iz buraxır. Bu gün dilimizdə kifayət qədər deyimlər işlənir. Ordubad folklor dünyasında da bu günümüzə qədər gəlib çatan çoxlu deyimlər var və bu deyimlər xalqın qədim həyatı, məişəti və dünyagörüşünü əks etdirir. Bu hikmətli deyim və ifadələrin bir neçəsinə diqqət edək: “İlan qızıl üstə yatar”, “Göy Allahın, yer Biləvlinindir”¹.

Dissertasiyada əraziyə məxsus atalar sözü və məsəllər digər türk xalqlarına xas nümunələrlə qarşılıqlı şəkildə tədqiq edildi².

Ərazinin folklor dünyasında özünəməxsus yeri olan janrlardan biri də tapmacalardır. Ordubadda tapmaca duzlu-məzəli dillə söylənilir. Tapmacaların cavabları qarşıdakından – dinləyicidən soruşulmadan öncə qəlib formalardan – başlanğıc cümlələrdən də istifadə olunur: “O nədir ki, anası qərə, qızı qırmızı, oğlu qıvrımca-qıvrımca?”, “O nədir ki, qapı dalında durar?”, “O nədir ki, gülü burnunda bitər?”. “O nədir ki?” sual cümləsi ilə başlayan bu tapmacaların açması “kösöv, alov, tüstü; süpürgə, xiyar”dır deyə cavablandırılır. “O nədir ki, eşşəkdə cütdür, maşında tək?”³.

¹ El sözü, yurd yaddaşı. Folklor toplusu / Toplayıb tərtib edəni və çapa hazırlayanı: İsmayıl M. Bakı: Elm, 2010, s.33

² Уйгурские пословицы и поговорки. Собраны М.К.Хамраевым. Главная редакция восточной литературы. Москва: 1981, с.82, 99, 108

³ Yol gələr Ordubada. Folklor toplusu / Ön sözün müəllifləri və toplayanlar: Cəfəri M., Babayev R. Naxçıvan: 2005, s.49

Açması “ş” hərfi olan bu qəbil tapmacalar uşaqlara əlifbanın öyrədilməsində köməkçi məqsəd daşıyır.

Bayatı şəkilli tapmacalara da təsadüf olunur. Bayatıda olduğu kimi, “Əzizim”, “Əzizinəm”, “Mən aşiq” qəlib sözləri ilə başlayan tapmacalar da vardır ki, bunlar ilk baxışdan bayatıya bənzəsə də tapmaca xarakteri daşması ön cərgədədir:

Əzizim, mən çoxusu,
Yəqin bilir çoxusu.
Aşiq bir bağa çıxdı,
Azı quru, çoxu su (Yer kürəsi).

Real həyatın müxtəlif məqamlarını əks etdirən Ordubad tapmacaları, göründüyü kimi, mövzu baxımından müxtəlifdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, bu tapmacaların bir çoxuna Azərbaycanın başqa regionlarında, hətta digər türk xalqlarına xas tapmacalar sırasında da rast gəlmək mümkündür. Ancaq bu, heç də Ordubad tapmacalarının regional özünəməxsusluğunun mövcudluğuna xələl gətirmir.

Ordubad folklor örnəkləri içərisində xalqın həyat tərzi, yaşayışını özündə əks etdirən şifahi xalq ədəbiyyatının gülüş dolu mətnləri – lətifələr də yer almışdır. Ordubad əhalisinin yaddaşında “yeddi dənə lətifə söyləmək” ifadəsi yaşamaqdadır. Lətifə söyləyən hər kəs yeddisini də əlavə söyləməlidir. Ən çox uzun qış gecələrində bir evə toplaşaraq bu gecələri mənalı keçirmək istəyən insanın “yeddi dənə lətifə söyləmək arzusu” da bu baxımdan yaranmışdır. Ordubad rayonunun Nüsnüs kəndinin əhalisinin sadələşməyi, qarşıdakı hər insana tez inanmağı onlar haqda müxtəlif deyimlərin yaranması ilə nəticələnmişdir. Bəzi məsələlərə bəsit yanaşaraq, bəzən də mahiyyətinə varmadan danışanda qarşıdakı ordubadlının müsahibinə ilk reaksiyası belə olur: “Lap nüsnüslüsən elə bil”, “nüsnüslü - nüsnüslü danışma”. Bu və bu kimi ifadələr artıq Ordubadda atalar sözü funksiyasını daşıyan, nəzm şəkilli bir deyimlə ümumiləşdirilmişdir: “Olsa da başında qızıldan tacı, Nüsnüs kəlləsinin yoxdur əlacı”. İki misradan ibarət deyim yüzrlə Nüsnüs lətifəsinin mövcud olduğunun və yaddaşlarda yaşadığının sübutudur. Bu lətifələrin, demək olar ki, hamısında əxlaqı, əqli, ictimai nəticələr verilir: “Bir dəfə bir nüsnüslünün dosdu unnara qonax gəər. Gilasdar da təzə yetişibiş. Qonağına təklif eliyir ki, çıx ağaca, doyuncax ye. Əğacın üsündə giləs yemax xeyirridi. Qonax da deyilənə əməl eliyir və bunnan məmnun olduğunu bildirir. U gün olur ki, nüsnüslü də unnara qonax gələn dosdunun evinə getməli olur. Əncirin yetgin vaxtı imiş. Ev əyəsi dosduna məsləhət görür ki, ağaca çıxıp əncirdən nübar

eləsin. Dosdu razılaşır. Yarım saat keçir, nüsnüslüdən səs-səmir çıxmır. Ev əyəsi onu səsləməli olur:

– Doos, neynirsən?

Nüsnüslü belə cavap verir:

– Bayaxdandır əncirin əncax birini yeyə bilmişəm, əə, nə ənciriniz varı-mış.

Dosdu təəccüplənir. Sora əy-din olur ki, nüsnüslü əncir ağacına sarı-nmış tağın yetişdirdiği qəbaxlardan birini əncir hesab eliyip yeyirmiş”.

Dissertasiyada epik folklor nümunələri içərisində nisbətən geniş yayılmış nağıllar da tədqiqata cəlb edilmişdir. Ordubaddan toplanmış nağıllar bölgənin folklor mühitinin məhəlli özünəməxsusluğunu təsdiq edən regional cizgilərə malikdir. Söyləyicilərlə müsahibə zamanı məlum oldu ki, Ordubadda nağılların müxtəlif söylənmə məqamları da olub. Novruz bayramı ərəfəsində Yeddiləvində – axır çərşənbə günündə qız-gəlinlər bir yerə toplaşar, gecəni maraqlı keçirmək məqsədilə bir nəfər nağıl danışar, ətrafda oturub onu dinləyənlər isə nağılçıya təşəkkür borcu olaraq bişirdikləri şəkərbura, paxlava, cəvizli kükə və s. bayram çörəklərindən verərdilər. Hazırda isə bu adətin köklü şəkildə icra olunmaması müasir elm və texnikanın inkişafının folklor nümunələrinin dinlənilməsi ehtiyacına üstün gəlməsi ilə bağlıdır. Ordubad nağılları içərisində sehrli nağılların xüsusi yeri vardır. Ərazidən əldə etdiyimiz nağıl mətnlərindən, eləcə də bizdən qabaq toplanılıb nəşr olunmuş mətnlərdən məlum olur ki, bu nağıllar mifik elementlərlə, sehrli məqamlarla zəngin olmaqla yanaşı, məzmun baxımından da başqa nağıllarımızla səsləşir. Bəzən nağıllar müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə miflə eyniləşir. Ənənəvi nağıl formullarından olan pişrovlar nağılı mifdən əsaslı şəkildə ayırır¹. Ordubadda da nağıllar əsasən, pişrovlarla söylənilir.

Ordubad əhalisinin İslam dininə olan böyük ehtiramının və sevgisinin ifadəsi digər mətnlərdə olduğu kimi, nağıllarda da özünü göstərir. Bu məqam sehrli nağıl mətnlərində daha qabarıq şəkildə əks olunur. Ordubad folklorunda məişət nağılları xalqın həyat tərzini, yaşayışını, adət-ənənəsini, arzu və ümidlərini bədii boyalarla əks etdirir. Bu nağıllarda hökmdar, vəzir, molla, tacir və başqaları ilə sadə xalq kütləsinin qarşılaşmasından, yoxsulluq, ehtiyac, ədalətsizlikdən də söz açılır. Ərazidəki məişət nağılları həm həcmcə yığcam olması, həm də nəsihətvari fikirləri konkret şəkildə çatdırması baxımından dəyərlidir.

¹ Мелетинский Е. Поэтика мифа. Исследования по фольклору и мифологии Востока. Москва: 1976, с.267

Toplama materialları üzərində elmi araşdırma göstərdi ki, epik folklor nümunələri içərisində qədim mifoloji görüşlərlə bağlı əfsanələr və rəvayətlər üstünlük təşkil edir. Həmin örnəklərdə mühitin tarixi, etnoqrafiyası, məişəti haqqında zəngin informasiyalar mövcuddur. Gəmiqaya, Ələngəz, Bəlkə kimi dağların adlarının məhz Nuh peyğəmbər tərəfindən verilməsi haqqında maraqlı əfsanə və rəvayət mətnləri bu gün də ağızlarda dolaşmaqdadır.

Dördüncü fəslin ikinci yarımfəslə **“Lirik növün janrları”** adlanır. Bu fəsildə əraziyoməxsus bayatılar, laylalar və uşaq folkloru nümunələrinə aid olan sanamalar, düzgülər, oyunlar tədqiqatə cəlb edilmişdir. Bölgənin elə folklor janrı yoxdur ki, onların heç olmasa bir nümunəsində hər hansı bir coğrafi məkan adı əks olunmasın. Ərazidən toplanmış bayatı nümunələri də bu baxımdan zəngindir. Ordubad folklorunda bayatı janrı mövzuca əhatəli, məzmunca dərin və mənəlidir. Bu bayatılar xalqın istəyini, arzusunu, dünyagörüşünü, tarixə münasibətini yüksək şəkildə ifadə edir. Ərazinin folklor mühitində bayatı janrı üzərində müşahidə apararkən, həmin xüsusiyyətləri araşdırmağa çalışdıq. Bu nümunələr içərisində müxtəlif tarixi dövrlərdə insanları sarsıdan, incidən tarixi hadisələri yaddaşlarına həkk edib, ağrılarını ifadəli şəkildə bayatılara köçürmək istəyini əks etdirən Arazla bağlı “Arazlı bayatılara”, “Təbriz həsrətli” nümunələrə də təsadüf olunur.

Əzizim Araz məni,
Öldürdü Araz məni.
Çıxarın məzarımdan,
Ovudun bir az məni¹.

Ordubad əhalisinin yaddaşında yaşayan və toplanıb çap olunan bayatılar sırasında dini mövzulu bayatılara da rast gəldik:

Adına,
Əli yetişsin dadına.
Əli dadaa yetəndə,
Məni də sal yadına².

Ərazinin bayatıları sırasında xoyratvari bayatılarla da qarşılaşdıq. Belə nəticəyə gəldik ki, ilk misrası 3-5 hecalı, digər misraları 7 hecalı

¹ Babayev R., Əliyev A. Ordubad söyləmələri // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəz., Bakı: 1984, 12 oktyabr, s.8

² El sözü, yurd yaddaşı. Folklor toplusu / Toplayıb tərtib edəni və çapa hazırlayanı: İsmayıl M. Bakı: Elm, 2010, s.93

bayatı növü – xoyratlar Ordubad folklor mühitində də yaşayır və ağızdan-ağıza dolaşmaqdadır.

Bağlı,
Dilim, qollarım bağlı..
Gələmmirəm, Təbrizim,
Bütün yollarım bağlı.

Neynim?
Hava sazaxdı, neynim?
Deyirsən ki, gəlmirəm,
Yollar uzaxdı, neynim? ¹.

Tədqiqatçıların “bəşik nəğməsi” adlandırdığı laylalar Ordubad lirik folklor nümunələri içərisində mühüm məqamı təşkil edir. Folklorşünas R.Qafarlı laylaları belə səciyyələndirir: “Laylalar anaların körpələrini yuxuya vermək, oyatmaq, bəsləmək, gəzdirmək, dilini açmaq və s. ilə əlaqədar oxuduqları nəğmələrdir. Onlar analar tərəfindən yaradıldığından, həmçinin, qadınların daxili aləmi, əhval-ruhiyyəsi, məişəti, özünəməxsus fərdi hiss və duyğularını da əks etdirir” ².

Layla deyim ürəkdən,
Əlin çıxar bələkdən.
Sinəm ilə saxlaram,
Səni qardan, küləkdən ³.

Mövzu etibarilə laylalara bənzəyən oxşamalar vasitəsilə uşaq yuxudan oyanandan sonra ana onu əzizləyir, oxşayır. Folklorşünas P.Əfəndiyev yazır: “Oxşamalarda əyləndirmə, oxşatma başlıca cəhət kimi diqqəti cəlb edir. Belə nümunələrdə ana öz körpəsini böyük sevinclə, canlı, oynaq bir dillə oxşayır...” ⁴. Bu xüsusiyyət Ordubadda yaşayan oxşama nümunələrində də özünü göstərir:

Balama dil demişəm,
Ağlama, gül, demişəm.

¹ Yol gələr Ordubada. Folklor toplusu / Ön sözün müəllifləri və toplayanlar: Cəfərli M., Babayev R. Naxçıvan: 2005, s.8

² Qafarlı R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, s.129

³ Azərbaycan folkloru antologiyası, XXIII kitab. Naxçıvan örnəkləri, II cild / Toplayanı: Cəfərova A., tərtib edənlər: f.ü.f.d. Ələkbərli Ə., Cəfərova A. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.281

⁴ Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Pedaqoji institutların tələbələri üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1981, s.163

Balam dil açan günə,
Quzu qurban demişəm.

Ana körpəsinin dil açmasına qurban vəd edir. Çox ana bu vaxt qurbanın bir, iki olması ilə kifayətlənir. Folklorşünas R.Qafarlı laylalarda da bu mövzunun aktuallığından yazır: “Təbiidir ki, ana körpəsinin bircə dil açmasına on iki qurban (ilin hər ayında birini) vəd edir”¹. Bir nümunədə balasını gülə, bülbülə bənzədən ana, digərlərində onu əyləndirmək üçün “yekəburun”, çox ağladığına görə “itdən qərəçi” adlandırır:

Əlində sütü,
Sütü, bülbülü.
Qızların gülü,
Mənim balamdı.

Əlində tikə,
Dayandü yükə.
Bir burnu yekə,
Mənim balamdı.

Əlində qəçi,
Kürəkdə saçı.
İtdən qərəçi,
Mənim balamdı ².

Nümunə verdiyimiz oxşamaların ya eyni, ya da azca leksik fərqli variantları Şərur folklor nümunələri sırasında da mövcuddur ³. Övlad sevgisindən fərhlənən (Ordubadda buna “ennənmək” də deyilir), xoşbəxt olan ana bu xoşbəxtliyin başqalarına da nəsib olmasını arzulayır:

Ay Allah, bunnan üç dənə ver,
Üş dənə vermə, beş dənə ver.
Həsərin cəkmişdə ver,

¹ Qafarlı R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, s.168

² Azərbaycan folkloru antologiyası, XXIII kitab. Naxçıvan örnəkləri, II cild / Toplayanı: Cəfərova A., tərtib edənlər: f.ü.f.d. Ələkbərli Ə., Cəfərova A. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.283

³ Şərur folkloru (Əsrlərdən gələn səslər) / Tərtibçi və redaktor: Oday R. Bakı: Nurlan, 2006, s.86

Alı-gülü solmuşdara ver ¹ .

Bölgənin folklor örnəkləri sırasında nazlama və əzizləmə nümunələri vasitəsilə körpə əzizlənir, ananın körpəyə bəslədiyi hədsiz məhəbbət öz dolğun ifadəsini tapır:

Başına mən dolanım,
Mən dönüm, mən dolanım.
Səni Allah saxlasın,
Sayəndə mən dolanım ² .

Bəzi nümunələrdə isə ananın keçirdiyi cətin həyat, qürbət dərdi, haqsızlıqdan meydana gələn kədəri də duyulur:

Tükəndi ahım,
Yoxdur günahım.
Balam böyüsün,
Odur pənahım ³ .

Ordubad folklor aləminin mühüm bir hissəsini də uşaq folklor janrları təşkil edir. Uşaqların zövqünü və düşüncəsini oxşayan bu nümunələrin əsas predmeti uşaqdır, məqsəd uşağın tərbiyəsinə müsbət təsir göstərməkdir. Bunların böyük hissəsini oyunlar, sanamalar, düzgülər təşkil edir. Araşdırmalar zamanı bu nümunələr müxtəlif cəhətdən və müqayisəli şəkildə tədqiq olundu. Ordubad uşaq folklorunda sanamalardan bu gün də istifadə olunur. Bu nümunələr içərisində barmaqla sayılan nümunələr daha çoxdur. Məlum olduğu kimi, hər barmağı göstərməklə uşağın hafizəsinə rəqəmlər həkk olunur. Bu cür nümunələr həm hafizəni qüvvətləndirir, sayılan rəqəmlər hafizədə möhkəmlənir, həm də müəyyən predmet və məfhumları xatırlatmaqla uşaq hafizəsini yeni-yeni obyektlərlə tanış edir ⁴:

Bir – iki,
Bizimki.
Üç, dörd,
Qapını ört,
Beş, altı,
Daşaltı.
Yeddi, səkkiz,
Firəngiz.

¹ Azərbaycan folkloru antologiyası, XXIII kitab. Naxçıvan örnəkləri, II cild / Toplayanı: Cəfərova A., tərtib edənlər: f.ü.f.d. Ələkbərli Ə., Cəfərova A. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.284

² Yenə orada, s.284

³ Yenə orada, s.284

⁴ Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə. Bakı: Turan, 2002, s.585

Doqquz, on,
Qırmızı don,
Yanındaki te-le-fo¹ n .

Ordubad folklorunda düzgülər də xüsusi diqqət cəlb edir. Düzgülər haqqında folklorşünas P.Əfəndiyev yazır: “Burada hər şey ölçülüb biçilmişdir. Uşaqlar şeiri yadda saxlamalı, birnəfəsə ritmlə, taktla oxumalıdırlar”². Ərazidə mövcud olan, yaddaşlarda yaşayan düzgülər oyunların əvvəlində tətbiq edilir:

Hop, hopop hüsrü kosa,
O kimdir kəssək ata,
Kəssəyin ortasına,
Muradın yatmasına,
Muradın 5 qardaşı,
Əlinə aldı daşı,
Daş gətir, ocaq ala,
Su gətir, nehrə çala,
Yala-yala, çıx qırağa.

Göründüyü kimi, düzgüdə qəhrəmanlıq motivləri də özünü göstərir. Lakin burada hər hansı qəhrəmanlıqdan bəhs etmək nəzərdə tutulmamışdır. Şifahi nitqdə düzgülərin nisbətən sonrakı dövrlərdə yaranmış nümunələri də vardır. Bu tipli nümunələr məzmununa görə ilkin düzgü nümunələrindən fərqlənir ³.

“Aşıq yaradıcılığı” adlı üçüncü yarımfishildə göstərilir ki, aşıq yaradıcılığının zəif inkişaf etdiyi Ordubadda dastan yaradıcılığına müəyyən dərəcədə təsadüf edilir. Xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi, onun silahdaşı, ordubadlı Telli Qara ilə bağlı yaranmış dastan mətni nümunələri Azərbaycanın qəhrəmanlıq eposu ənənələri əsasında yaranmış epik nümunələrdir. Araşdırmada Telli Qara haqqındakı qəhrəmanlıq süjetləri və el nəğmələri də təhlil predmetinə çevrilmişdir.

Milli folklorumuzun regionlar üzrə öyrənilməsi böyük səmərəyə malikdir. Belə ki, Azərbaycan folklorunun regional mühitlər kontekstində öyrənilməsi birbaşa milli-mənəvi dəyərlərimizin bərpası deməkdir. Folklor

¹ Azərbaycan folkloru antologiyası, XXIII kitab. Naxçıvan örnəkləri, II cild / Toplayanı: Cəfərova A., tərtib edənlər: f.ü.f.d. Ələkbərli Ə., Cəfərova A. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s.289

² Azərbaycan folkloru antologiyası, XVIII kitab. Şəki folkloru, III c. / Toplayanı və tərtib edən: Əbdülhəlimov H. Bakı: Nurlan, 2009, s.165

³ Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə, Bakı: Turan, 2002, s.591

mühitləri ümummilli dövlətçilik ideologiyasının qaynağını təşkil edir.¹ Ordubad folklor mühitinin öyrənilməsi də bu baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində aparılmış tədqiqat yekunlaşdırılmış və tədqiqat boyu əldə olunmuş fikirlər ümumiləşdirilmişdir. “Ordubad folklor mühiti” adlı bu dissertasiya işində folklorun regional xüsusiyyətlərinə aid bir çox məsələlərə, o cümlədən, bölgənin tarixi-etnoqrafik, coğrafi-sosial şərtlərinin folklor materialları ilə bilavasitə bağlılığına, bunların folklor janrlarının yaranması və yayılmasındakı roluna hərtərəfli aydınlıq gətirilmişdir. Ümumən, bu tədqiqat işində Ordubad folklor mühitinin əsas cəhətləri, janrların semantik-funksional rolu, digər bölgələrlə oxşar və fərqli tərəfləri öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində və elmi konfranslardakı çıxışlarında əks olunmuşdur:

1. Azərbaycan folkloru antologiyası, XXIII kitab. Naxçıvan örnekləri, II cild. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 332 s.

2. Ordubad folkloruna mətbəx nümunələrinə məxsus qədim izlər // Axtarışlar (folklor, ədəbiyyat, dil, sənətsünaslıq və tarix). Elmi toplusu. IV. Naxçıvan: 2012 s.32-35.

3. Ordubad əfsanələrinin regional xüsusiyyətləri // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (qırx üçüncü say). Bakı: Nurlan, 2013 s.132-138

4. Ordubad lətifələrinin regional xüsusiyyətləri // Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar Elmlər seriyası. №1, 2014, s. 28-32.

5. Xalq uşaq oyunları mədəniyyətlə bir başlanğıcda // “Ümumtürk kontekstində Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 2014 s.101-108.

6. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlər sistemində Heydər Əliyevin xidməti: Novruza yaşıl işıq (Ordubadda Novruz bayramı) // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI

¹Rzasoy S. Ön söz: Folklor informasiyasının etnik-regional strukturunun modelləşdirilmə konsepsiyası // İsmayılov H. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri, Bakı: Səda, 2006, s.32

Beynəlxalq elmi konfransın materialları: 2 hissədə, I hissə. Bakı: 2015, s.218-224

7. Xalq mədəniyyətində mərasim folklor nümunələrinin yeri (Ordubad folklor nümunələri əsasında) // Tarixi ipək yolu və Naxçıvanın iqtisadi-mədəni əlaqələrinin inkişafı məsələləri. Beynəlxalq İpək Yolu konfransı: Məruzələrin tezisləri. Naxçıvan: 2015, 16-17 oktyabr, s.160

8. Mitoloji inanclar ve eski inanışlarla bağlı tasavvurlar (Naxçıvan ÖC Ordubad bölgəsindən derlenen folklor örneklerine dayanarak) // Azərbaycanşınaslık “Geçmiş, bu günü ve geleceyi” (Dil, folklor, edebiyat, sanat, tarih). Kafkas universitesi, fen-edebiyat fakültesi, Çağdaş türk lehceleri ve edebiyatları bölümü. Azərbaycan dili ve edebiyatı anabilim dalının kuruluşunun 10. Yıl dönümü münasebetiyle. Uluslararası sempozyum. Kars: 2015, 24-25 ekim. s.43-46.

9. Семантический анализ пословиц и поговорок (на основе Ордубадских материалов) // Материалы II Международной научно-практической конференции на тему «Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия XXI века», 24-25 апреля 2015 года, Пятигорск, с. 83-89

10. Türk kültürünü ifade eden manevi değer normları: Yozqatta ve Nahçıvanda inanç-sınama örnekleri (karşılaştırmalı araştırma) // Bozok Üniversitesi Uluslararası Bozok sempozyumu: Bildiri özetleri. Yozqat: Gramaj Gazeteçilik Matbaacılık Bilgisayar, 2016, 5-6-7 mayıs, s.56.

11. Баяты (четверостишие) в Ордубадской фольклорной среде // Вестник Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая. Серия филология, 2016, № 2, 0,5 ç.v.

ОРДУБАДСКАЯ ФОЛЬКЛОРНАЯ СРЕДА

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы.

Введение диссертации состоит из актуальности, цели и обязательств, научных новостей, теоретико-методологических основ темы, теоретической и практической важности, апробации исследования.

В первой главе работы, под названием «Историко-региональное своеобразие Ордубадской фольклорной среды», в двух разделах исследуются следующие вопросы: «Историко-этнографическая характеристика и географическое своеобразие региона», «Хозяйственная и бытовая жизнь как основной источник регионального своеобразия».

Предмет второй главы диссертации под названием «Архаические фольклорные жанры» состоит из следующих вопросов: «Древние представления, связанные с мифологическими поверьями и образами», «Особенности архаических фольклорных жанров Ордубадской фольклорной среды».

Третья глава диссертации называется «Обрядовый фольклор: Календарные и бытовые обряды», состоит из трех разделов. В этой главе исследуются «Календарные обряды: мифологические корни и внутриареальная своеобразность», «Региональные особенности бытовых обрядов», «религиозные обряды, праздники и ритуалы».

Четвертая глава исследования, под названием «Эпические и лирические фольклорные образцы» состоит из трех разделов: «Жанровая разнообразность эпического вида», «Жанры лирического вида», «Ашыгское творчество».

В «Заключении» подводятся итоги проведенных исследовательских работ. В этом разделе обобщены выводы основные положения исследования и определены направления дальнейшего изучения темы.

ORDUBAD FOLKLORE SPHERE

SUMMARY

In the introduction of the dissertation work the actuality of the investigation is based on, the object, aim and duties of the investigation are determined, the scientific innovations, methods and sources, the practical and theoretical importance of the investigation are spoken about, the information about the structure of the investigation is given.

The first part of the dissertation work is called “The historical-regional peculiarities of Ordubad folklore sphere”. It consists of two chapters: “The historical-ethnographic peculiarity of the region and the geographical feature” and “The farm and life are the main source of the regional peculiarity”.

The second part of the dissertation is called “The archaic folklore genres” and consists of two chapters: “The ancient thoughts about the mythological beliefs and characters” and “The peculiarities of the archaic folklore genres in Ordubad folklore sphere”, in these chapters the mythological characters and archaic folklore genres existing in Ordubad region have become the analysis subject.

The third part of the dissertation is called “Ceremony folklore: Seasonal and ceremonial rituals”. In this part the ceremonies acted about the life, seasonal and ceremonial, including the genre peculiarities created connected with them are determined and the investigation is carried out with three chapters: “The seasonable ceremonies: the mythological roots and inner-areal peculiarity”, “The regional peculiarity of the life ceremonies” and “The religious ceremony, holidays and rituals”.

The forth part of the dissertation is called “The epic and lyric folklore samples”. This part has three chapters: “The genre many-coloredness of the epic kind”, “The genres of the lyric kind” and “Ashug activity”.

In the conclusion the scientific results of the investigated work is summarized.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

АЙТЕН ДЖАФАР кызы ДЖАФАРОВА

ОРДУБАДСКАЯ ФОЛЬКЛОРНАЯ СРЕДА

5719.01- Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2016